

Азізова К.М.

кандидат економічних наук, доцент

доцент кафедри банківської справи, викладач кафедри фінансів

Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

Харків

Теоретичні засади управління капіталом суб'єкта господарювання

Анотація. Розглянуто еволюцію підходів до управління суб'єктом господарювання та його капіталом. На основі проведеного аналізу еволюції теорій управління було виділено концептуальний, поведінковий, системний та ситуаційний підходи щодо управління. Доведено, що капітал є одним із головних факторів функціонування та розвитку суб'єкта господарювання, що вимагає посиленої уваги з боку сучасної економічної науки. Узагальнення сутнісних характеристик капіталу та положень управління ним дозволило дійти висновку, що здебільшого розглядаються лише окремі аспекти формування капіталу. Проведено науковий аналіз сутності капіталу. З урахуванням сучасних умов господарювання більш надано визначення капіталу, як економічного блага у фінансовій, фізичній та інтелектуальній формах, що знаходяться у постійному взаємозумовленому русі, здатні приносити дохід, введені своїми власниками у відтворювальний процес як фактори виробництва та інвестиційні ресурси, функціонування яких в економічній системі має просторові, часові та вартісні характеристики, пов'язано з факторами ризику і ліквідності та є об'єктом суспільних відносин і управління. Виходячи з цього, капітал суб'єкта господарювання у його фізичній, фінансовій та інтелектуальній формах доцільно виділити як окремий об'єкт управління.

Вступ. Нестабільне економічне середовище, нестійкість, стихійність фінансових ринків, загострення конкурентної боротьби, коливання цін, багатоваріантність управлінських рішень і відповідальність за їхні наслідки,

можливість банкрутства змушують суб'єкти господарювання впроваджувати в практику методи й інструменти сучасного менеджменту, що дозволяють не тільки в короткостроковій, але й у довгостроковій перспективі забезпечити достатній рівень функціонування та розвитку. Мистецтво управління суб'єктом господарювання полягає в умінні передбачати господарську і комерційну ситуацію, забезпечувати досягнення поставлених цілей і одержання бажаного прибутку. Крім того, для успішного функціонування в ринкових умовах суб'єкту господарювання необхідно відповідати визначеним критеріям, що виробляються в ході конкурентної боротьби. У зв'язку з тим, що ці критерії постійно змінюються, суб'єкту господарювання також необхідно вносити зміни в різні сфери своєї діяльності. Окремим об'єктом управління виступає капітал. З розвитком економіки ускладнюється розуміння змісту капіталу і системи управління ним. Проведений аналіз еволюції теорій управління довів, що в сучасних умовах цілі управління можуть задаватися по мірі виникнення непрогнозованих проблем, які потребують швидкого вирішення, тобто в управлінні реалізується ситуаційний підхід. Це є передумовою впровадження новітньої системи управління, оскільки при загальному збільшенні обсягу інформації корисність її для прийняття вірних управлінських рішень залишається недостатньою.

Факторами, що є підставою для створення системи управління капіталом суб'єкта господарювання, є: погіршення показників функціонування капіталу у порівнянні з показниками подібних суб'єктів господарювання; поява нових або зміна існуючих цілей управління капіталом; відсутність узгодження цілей; застарілі методи планування й аналізу капіталу, що не задовольняють менеджменту суб'єкта господарювання; невідповідність методик управлінського обліку, аналізу та контролю капіталу суб'єкта господарювання вимогам як основи для відстеження діяльності і прийняття управлінських рішень; дублювання або відсутність деяких функцій управління капіталом суб'єкта господарювання, наявність конфліктних ситуацій при їхньому виконанні.

1. Еволюція підходів до управління суб'єктом господарювання

Напрямки розвитку суб'єкта господарювання та їх ефективність, особливості та результати функціонування, конкурентоздатність та лінія поведінки на ринку безпосередньо пов'язані з якістю управління. На межі XX та XXI ст. спостерігається криза менеджменту та необхідність зміни управлінської парадигми [14, с. 10]. Можна зазначити, що уявлення про дійсність в галузі управління, які склалися у фахівців та менеджерів, перестають відповідати їй самій та заважають економічному та соціальному прогресу. Криза управління – це первопричина кризи суб'єкта господарювання, свідчення того, що знання застаріли та концепції, на які спирається практична діяльність суб'єкта господарювання, потребують перегляду. З'являється необхідність в новому осмисленні явищ, подій, фактів. Криза управління виникає, коли система управління не може розпізнати, правильно оцінити ситуацію та прийняти відповідне ефективне рішення. Відсутність необхідного різноманіття можливостей системи управління примушує управляти складним об'єктом, як простим, ігноруючи його суттєві особливості. Тому виникає необхідність у впровадженні контролінгу як інтегрованої системи інформаційно-аналітичної і методичної підтримки прийняття управлінських рішень в усіх функціональних сферах діяльності суб'єкта господарювання. Знаходячись на перетині обліку, планування, контролю та аналізу, контролінг займає особливе місце в управлінні суб'єктом господарювання: він пов'язує всі функції управління, інтегрує та координує їх, при цьому не замінює собою управління, а переводить управління на якісно новий рівень [18, 33, 62]. Так, керівництво суб'єкта господарювання відповідає за результат та управлінські рішення, за рахунок яких цей результат досягається. А служба контролінгу відповідає за прозорість інформації про діяльність суб'єкта господарювання та за правильність використання аналітичних методик.

Однак для того, щоб визначити місце контролінгу в управлінні капіталом суб'єкта господарювання необхідно, перш за все, визначити сутність таких

понять як «управління», «капітал» та розглянути концептуальні положення теорії управління капіталом.

Теоретико-методологічні основи теорії управління суб'єктом господарювання висвітлені у роботах нобелівських лауреатів: Л. В Канторовича, Г. А. Саймона, Р. Солоу, О. Уільямсона, Е. Остром, О. Уільямсон та видатних економістів: Ф. У. Тейлора, А. Файоля, М. Вебера, Э. Мейо, Д. Мак-Грегора, Р. Акоффа, Л. Берталанфи, Т. Пітерса, Р. Уотермана, В. Оучи, П. Друкера, М. Альберта, И. Ансоффа, В. Кнорринга, Э. Короткова, М. Мескона, Э. Уткина та ін. Еволюція теорії і практики управління представлена різними напрямками (табл. 1.1) [12, 20, 24, 32, 47, 48, 52, 54, 58, 63, 65, 67, 68, 72, 77, 78, 82].

Таблиця 1.1

Еволюція теорій управління XIX – XXI ст.

Найменування теорії (період виникнення)	Представники теорії	Основні характеристики теорії
1	2	3
Теорія наукового управління (кін. XIX ст. – нач. XX ст.)	Ф. У. Тейлор, Френк Гілберт, Фріман Гілберт	Оптимізація виробничих процесів, організація системи розподілу праці, запровадження нових принципів контролю та нормування праці. Створювалася модель управління виробництвом «менеджер – працівник», в якій менеджери відповідали за планування, організацію праці та контроль результатів, а працівники – за виконання конкретних робочих завдань. Модель розглядала управлінську діяльність як чітко визначену послідовність взаємопов'язаних функцій, що разом об'єднуються в управлінський процес.
Класична адміністративна теорія управління (кін. XIX ст. – нач. XX ст.)	А. Файоль, Г. Емерсон, Г. Форд	Вирізнялися загальні характеристики та закономірності управління організацією у цілому. Метою досліджень було визначення універсальних принципів управління, дотримуючись яких організація досягатиме успіху. Помилковість пошуків універсальних принципів управління; ігнорування соціальних аспектів управління.
Теорія бюрократичної побудови системи управління (кін. XIX ст. – нач. XX ст.)	М. Вебер	Високий ступінь розподілу праці; чітка управлінська ієрархія; численні правила, стандарти та показники оцінки роботи; дух формальної знеособленості (відсутність симпатії та переваги до окремих робітників); підбір кадрів в організації за їх діловими та професійними якостями.

Продовження табл. 1.1

1	2	3
Теорія людських відносин (20–30-і рр. XX ст.)	Э. Мейо, Ч. Бернард, Мері Фолет, Паркер Фолет	Висока продуктивність праці залежить від відносин між людьми в процесі спільної роботи, від того, в яких соціальних умовах вони знаходяться на роботі. Менеджери повинні довіряти робітникам і основну увагу приділяти створенню сприятливих відносин у колективі, тоді людина буде працювати з інтересом і ентузіазмом.
Теорія поведінкових концепцій управління (перша пол. XX ст.)	Д. Мак-Грегор, Ф. Герцберг, Р. Лайкерт	Теорія «Х»: людина має успадковану нелюбов до роботи і намагається її уникнути. Людина віддає перевагу управлінню, намагається не брати на себе відповідальність. Її треба примушувати до праці, контролювати та наказувати. Теорія «У»: фізичні та розумові зусилля людини природні – як гра чи відпочинок. Люди можуть здійснювати самоконтроль, якщо в них є відчуття відповідальності.
Кількісна теорія управління (50-і рр. XX ст.)	Р. Анкофф, Л. Берталанфи, Л.В Канторович	Управління розглядається як система математичних моделей та процесів. Управління є певним логічним процесом, який можна відобразити за допомогою математичних символів та залежностей. В центрі уваги цієї школи знаходиться математична модель, тому що саме за її допомогою управлінську проблему можна відобразити (передати) у вигляді основних її цілей та взаємозв'язків.
Теорія обмеженості або зв'язаної раціональності (50-і рр. XX ст.)	Г. А. Саймон	Управлінські рішення приймаються всіма членами організації колективно, а їхні можливості до раціональних дій обмежуються як неможливістю передбачити всі наслідки цих рішень, так і їх особистими прагненнями та соціальними перспективами.
Теорія Уільямсона (70-і рр. XX ст.)	О. Уільямсон	Організації розглядаються як окремі інститути управління, кожен з індивідуальним підходом до вирішення конфліктів інтересів. Основною тезою є думка про те, що схильність компаній до вирішення питань в межах організації зростає у міру вибудовування чіткішого взаємозв'язку її активів.
Теорія управління «7 – S» (80-і рр. XX ст.)	Т. Пітерс, Р. Уотерман	Організації можуть ефективно розвиватися, у них існує гармонічний стан семи складових: стратегії, структури, системи, штатів, стилю, кваліфікації, цінностей.
Теорія управління «Z» (1981 р.)	В. Оучи	Основа будь-якої організації – людина. Довгострокове наймання кадрів, групове прийняття рішень, індивідуальна відповідальність, повільна оцінка кадрів і їхнє помірне просування, невизначений, неформальний контроль, неспеціалізована кар'єра, всебічна турбота про працівників.

1	2	3
Сучасна теорія управління: - 90-і рр. XX ст.	Друкер Питер Ф. Р. Солоу	Поряд із економічною функцією, підприємство виконує й соціальну роль: задоволення потреб суспільства в товарах та послугах і вирішення соціальних проблему трудових колективах. Залучення робітників до процесу підготовки управлінських рішень. Для ефективного економічного зростання необхідні висококваліфікована і дослідна робоча сила, спонукальні мотиви для науково-технічних нововведень і впровадження їх у виробництво, а також раціональна система організації праці і управління. Саме на організаторів виробництва, підприємців покладаються додаткові функції, підвищена відповідальність за налагодження і організацію продуктивного виробничого процесу, що забезпечує економічне зростання.
– поч. XXI ст.	В.Н. Парахіна, Ю.В.Васильєв, Л.И.Ушвицький Е. Остром, О. Уильямсон Б.В.Буркинський О.Г.Осауленко А.Д.Некипелов	Задоволення запитів конкретного споживача; на першому місці інтереси клієнтів, акціонерів та персоналу. Середня та нижня ланка менеджменту також приймає на себе відповідальність за конкурентноздатність підприємства. Базується на знаннях та інформації, активно відзивається на вимоги клієнтів та працівників. Демократичний підхід, орієнтований на допомогу робітникам в розкритті їх здібностей, на формування коло себе команди.

На основі проведеного аналізу еволюції теорій управління можна виділити наступні підходи [43, 44, 46, 50, 55, 73] щодо управління:

1. Концептуальний підхід. Він об'єднує теорію наукового управління, класичну адміністративну теорію управління та теорію бюрократичного управління. На зміст цих теорій вплинуло зростання ринку, збільшення розмірів суб'єктів господарювання та зменшення ролі власника в управлінні, в них управління розглядалось як чітко визначена послідовність дій, цьому підходу притаманні система розподілу праці, численні правила, раціоналізація роботи суб'єкта господарювання та ігнорування соціальних аспектів управління.

2. Поведінковий підхід охоплює теорію людських відносин, поведінкові концепції управління (теорія «X», «Y», «Z») та теорія обмеженості. Основою

цього підходу є людина та відносини між працівниками в ході спільної роботи.

3. Системний підхід – це кількісна теорія управління та теорія управління «7-S»: розгляд управління як системи, що складається із взаємопов'язаних частин.

4. Ситуаційний підхід – це сучасні теорії управління та теорія Уільямсона. В сучасних умовах цілі управління можуть задаватися по мірі виникнення непрогнозованих проблем в управлінні, які потребують швидкого вирішення.

Необхідно зазначити, що немає єдиної точки зору на визначення поняття управління. Так, в загальному розумінні управління розглядається як елемент, функція організованих систем різноманітної природи (біологічної, соціальної, технологічної), що забезпечує збереження їх певної структури, підтримку режиму діяльності, реалізацію програми, мети діяльності [10, с. 33 Т.27].

В енциклопедії під редакцією С. Мочерного міститься визначення управління як впливу на процес, об'єкт або систему для забезпечення її стійкості або переходу з одного стану до іншого у відповідності до вибраних цілей [22, с 731].

В словнику під редакцією А. Н. Азріліяна та в словнику сучасних економічних і правових термінів дається наступне визначення: управління – це керівництво, спрямовування чиєїсь діяльності; процес планування, організації, мотивації та контролю, що необхідний для формування та досягнення цілей організації [11, с. 499; 70, с. 761]. Управління визначається і як цілеспрямована дія, яка необхідна для узгодження спільної діяльності людей [68, с. 501].

Також управління трактується як процес координації різної діяльності з урахуванням цілей, умов виконання та етапів реалізації [35, с. 1069].

На думку класика управління А. Файоля, воно представляє собою процес передбачення, організації, координації, контролю, необхідний для формування і досягнення цілей організації [81].

В монографії Д. А. Новікова під управлінням розуміється дія на керовану систему з метою забезпечення необхідної її поведінки [49, с. 9].

В. С. Пономаренко визначає управління як процес організації такої цілеспрямованої дії (впливу) на об'єкт (систему), в результаті якого об'єкт переходить в потрібний цільовий стан. Іншими словами, управління можна трактувати як цілеспрямоване втручання в хід процесу [60, с. 634].

На наш погляд, повним є визначення управління як функції системи, спрямованої або на збереженість її основної якості (сукупність властивостей, втрата яких приведе до руйнування системи), або на виконання певної програми, яка забезпечує стійкість функціонування та досягнення певної мети [25, 26, 78, 79, 80].

У системи, в якій реалізуються функції управління, виділяють дві підсистеми: керовану і керівну. Підсистема, що управляє, здійснює функції управління, а керована є її об'єктом [46, с. 39]. Під об'єктом управління розуміють ту частину навколишнього світу, стан якої цікавить дослідника, на яку можна цілеспрямовано впливати – здійснювати управління [46, с. 25, 97]. Одним із об'єктів управління суб'єкта господарювання виступає його капітал. На сучасному етапі наукового дослідження управління суб'єктом господарювання капітал все ще потребує дослідження і є провідною ланкою в теорії відтворювального процесу взагалі, а тим більше – в теорії виходу з економічної кризи [60, с. 149]. Саме тому капітал є одним із головних факторів функціонування та розвитку суб'єктів господарювання, що вимагає посиленої уваги з боку сучасної економічної науки.

2. Капітал суб'єкта господарювання як об'єкт управління

Першу спробу дати науковий аналіз сутності капіталу зробив Аристотель ще у 4 столітті до н.е. Проте вперше з наукової точки зору капітал стали розглядати меркантилісти у XVI ст.: В. Стаффорд, А. Монкретьє, Т. Ман, Г. Скаруффи [3]. Вони розуміли під капіталом процес нагромадження грошей.

У XVIII ст. фізіократи (В. Гурне, Ф. Кене, А. Тюрго, М. Рікеті, П. С. Дюпон де Немур) розглядали капітал у матеріально-речовій формі і

вважали, що капітал – це не гроші, а ті засоби виробництва, за допомогою яких створюється «чистий продукт», який утворюється як надлишок над здійсненими витратами. А отримати такий надлишок можливо тільки завдяки сільському господарству [3, 27, 28].

Представники класичної політекономії А. Смит, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сей, Дж. Мілль, Н. Сеніор під капіталом розуміли ту частину багатства, що використовується у виробництві й складається з машин, механізмів, інструментів, товарів повсякденного вжитку та тривалого використання, що є необхідним для приведення в дію праці [3, 4].

У фундаментальній праці «Капітал» К. Маркс визначив капітал як вартість, що приносить додаткову вартість [38, с. 128].

Наприкінці ХІХ – поч. ХХ століть представники неокласичної економічної школи А. Маршалл, Дж. Кларк, К. Менгер, Ф. Візер, Е. Бем-Баверк, Л. Вальрас, В. Парето також внесли значний внесок у розвиток теоретичних підходів до сутності капіталу. Так, А. Маршалл капіталом вважав ту частину багатства, яка виділяється на одержання доходу у формі грошей або придбання певних речей у сфері обігу [41].

Представник австрійської школи маржиналізму Е. Бем-Баверк зробив висновок, що капітал є результатом заощадження та виробництва [5]. При дослідженні сутності капіталу застосовувалися і математичні підходи, так Л. Вальрас та В. Парето вважали капітал джерелом відсотка [3].

Дослідження теорії капіталу займалися й видатні економісти – лауреати Нобелівської премії, такі як М. Алле, С. С. Кузнец, Ф. Модільяні та М. Міллер, Д. Стиглер, Р. Соллоу, Дж. Р. Хикс, Т. У. Шульц. Так, Морис Алле більш 15 років займався питаннями теорії капіталу та росту, результатом цих досліджень є фундаментальні досягнення у неокласичній теорії росту та золоте правило накопичення [1, 32, 71, 91].

Роберт Солоу розділив капітал, втілений в устаткуванні, на різні покоління і припустив, що устаткування пізнішого випуску більшою мірою утілює технічний прогрес. Подальші емпіричні дослідження показали, що

найбільш важливим чинником, що визначає економічне зростання, є капітал [32].

Саймон Смит Кузнец у більшості своїх робіт розглядав роль накопичення та інвестицій, а також вкладу капітала і технологічних змін в процес економічного зростання. Він піднімав ці проблеми в роботі «Капітал і американська економіка» і показав, що за довгий період стабільність процесу накопичення визначає частку капіталовкладень в економіці. Він також створив систему вимірювання граничної капіталоємності. Показуючи, що відносний об'єм акціонерного капіталу зазвичай зростає в ході економічного розвитку, але при цьому частка акціонерного капіталу в прибутку з часом зменшується [32].

Теодор Уільям Шульц у своїх роботах розглядав структуру капіталу та займався дослідженнями людського капіталу. Оптимальна структура капіталу в моделі Т. У. Шульца – це така структура капіталу, яка підтримує розумний баланс між вигодами і витратами боргового навантаження. Виступав з доказом того, що для слаборозвинених країн інвестиції в людський капітал і сільське господарство важливіше, ніж капіталовкладення в машини і заводи. Він закликав інших учених відмовитися від того, що він вважав «інтелектуальними помилками» традиційних економістів, особливо від їх прагнення врахувати вартість землі, замість того щоб робити упор на «якість людини як учасника виробництва» [32].

У 1977 р. Джордж Стіглер і Гарі Беккер запропонували поняття «споживчого капіталу», за допомогою якого вони намагалися пояснити звички, захоплення і прихильності споживачів, не відмінюючи тим самим наявності постійних, стійких споживчих переваг. Їх аргументація була заснована на неявному допущенні, що для кожного роду діяльності можуть бути знайдені особливі форми капіталу [32, 92].

Франко Модільяні та Мертон Міллер у своїх роботах розглядали структуру капіталу: всі джерела фінансування можна умовно поділити на два типи: пайові і боргові. Пайові джерела фінансування включатимуть звичайні голосуючі акції, а боргові – всі типи банківських кредитів, всі типи облігацій і

всі гібридні цінні папери. Капіталом вважали фізичні активи, якими володіє організація [32, 45].

Джон Ричард Хикс визначав капітал як грошову вартість, відображену на бухгалтерських рахунках організації [32, 84, 85].

У словниках містяться наступні визначення капіталу:

1. Капітал – нем. Kapital, франц. capital – головне майно, головна сума; від лат. capitalis – головний; економічна категорія, що виражає стосунки експлуатації найманих робітників капіталістами; вартість, що приносить додаткову вартість [10, Т. 11, с. 347].

2. Капітал – грошове майно, багатство в грошах; готівка; джерело [17, с. 436].

3. Капітал – у широкому сенсі це все, що здатне приносити дохід, або ресурси, створені людьми для виробництва товарів і послуг. У вузькому сенсі це вкладене в справу, працююче джерело доходу у вигляді засобів виробництва (фізичний капітал) [64, с. 310].

4. Капітал – сукупність (або частина) фінансових ресурсів суб'єктів господарювання, вкладених у виробництво з метою отримання прибутку [16, с. 58].

5. Капітал – це сукупність ресурсів, наданих власникам чи акціонерам (власний капітал) та кредиторам у формі позик з визначеними термінами сплати (позичковий капітал) для використання у тій чи іншій сфері діяльності [57, с. 17].

6. Капітал – сукупність виробничих відносин капіталістичного способу виробництва, за яких засоби праці, певні матеріальні блага, гроші, об'єкти інтелектуальної власності та різні види цінних паперів тощо є знаряддям експлуатації, привласнення частини чужої неоплаченої праці [21, с. 719].

Сучасні російські вчені під капіталом розуміють:

вартість, що приносить додаткову вартість у разі використання праці найманих робітників [89, с. 585];

гроші, час, вартість, що приносить додаткову вартість, засоби

виробництва, які можна використовувати для виробництва інших товарів, людський інтелект, здібності та наголошують, що капітал – це джерело проценту [88, с. 155].

Свій вклад у розвиток теорії капіталу внесли й українські вчені. Так, видатний учений М. Туган-Барановський висловив думку, що капітал – це ті чи інші речі, які через певні суспільні умови набувають здатності зростати в своїй вартості і, таким чином давати постійний дохід тому, кому вони належать [76, с. 89].

Климко Г. Н. під капіталом розумів авансовану вартість, яка в процесі свого руху приносить більшу вартість, тобто самозростає [53, с. 228], на думку Осипова В. І. капітал суб'єкта господарювання – це авансована (вкладена) для утворення і функціонування підприємства вартість (інвестиції) з метою отримання прибутку [51, с. 712].

У роботах Пономаренка В. С. [59, 60] капітал розглядається як самозростаюча вартість, яка реалізує себе тільки в русі, у деякому процесі кругообігу, відбиває деякі суспільні відносини і тому орієнтована як на збереження і розвиток власної цінності, так і на збереження і розвиток навколишнього економічного середовища [59, с. 149, 60, с. 186].

Гончарова Н. П., Федонін О. С., Швиданенко Г. О. у своїй монографії дають наступне визначення капіталу – це вартість ресурсів у матеріальній, грошовій та нематеріальній формі, які інвестовані у формування його активів [80, с. 157].

Дороніна М. С. визначає капітал суб'єкта господарювання як «введені у відтворювальний процес капітальні блага (фактори виробництва: засоби праці, предмети праці, робоча сила), які взаємодіють між собою у просторі та часі завдяки управлінню» [19, с. 157].

Мамонов К. А. запропонував розглядати капітал в двох аспектах. По-перше, капітал – це сума грошових коштів, що інвестується для забезпечення виробничого процесу. По-друге, новий капітал – це сума грошових коштів, що одержана в результаті цього процесу [36, с. 103, 37, с. 6].

Сучасне визначення поняття «капітал» можна дослідити не тільки з точки зору економічної теорії, але і з позиції фінансового менеджменту. Але, слід відзначити, що представники сучасного фінансового менеджменту також не мають єдиної точки зору на визначення поняття «капітал» (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Визначення поняття капіталу у фінансовому менеджменті

Автор	Визначення капіталу
Балабанов И. Т. [2, с. 64]	Частина фінансових ресурсів; гроші, спрямовані в оборот, і набуті доходи від цього обороту.
Воробйов Ю. Н. [15, с. 107]	Сукупність фінансових ресурсів суб'єкта господарювання, які використовуються у господарському обороті для одержання різних доходів і надходжень.
Бланк И. А. [7, с. 17]	Накопичений шляхом заощаджень запас економічних благ у формі грошових коштів і реальних капітальних товарів, що залучаються його власниками до економічного процесу як інвестиційний ресурс та фактор виробництва з метою отримання прибутку, функціонування яких в економічній системі базується на ринкових принципах і пов'язано з факторами часу, ризику та ліквідності.
Селезньов В. В. [69, с. 47]	Фінансові ресурси, які використовуються у розвитку виробничого процесу, є капіталом у його грошовій формі.
Мартюшева Л. С., Меренкова Л. О. [40, с. 14]	Капіталом – сукупність (або частина) фінансових ресурсів суб'єктів господарювання, вкладених у виробництво з метою отримання прибутку
Терещенко О. О. [75, с. 13]	Власність фізичної або юридичної особи на активи: майно і об'єкти (ресурси), які є на підприємстві.
Русак Н. А., Русак В. А. [66, с. 47]	Це засоби, вкладені в суб'єкт господарювання для початку або продовження господарської діяльності з метою одержання прибутку (доходу)
Крамаренко Г. О., Чорна О. Є. [31, с. 293]	Фінансові ресурси підприємства, необхідні для організації його господарської діяльності й використовувані в господарському обороті для одержання доходів і прибутку.
Поддєрьогин А. М. [83, с. 225]	Сума вартісної оцінки майна і коштів підприємця, які можна використати на господарські потреби.

Таким чином, проаналізувавши сутність капіталу, можна зазначити, що сутнісні характеристики капіталу істотно змінювалися в залежності від розвитку суспільства та виробництва, тому розвивалася й уточнювалася класифікація капіталу, тобто під загальним поняттям капіталу дослідники

розуміли різні його види (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Класифікація капіталу суб'єкта господарювання

Дослідник	Види капіталу	Визначення / Складові
1	2	3
Ф. Кене [9, с. 22]	Первісні аванси	Витрати на інвентар, худобу, що використовуються тривалий час – 10 років.
	Щорічні аванси	Витрати на насіння і робочу силу, що використовуються протягом року.
А. Сміт [3, с. 13]	Основний	Це капітал, що тривало використовується, не залучається до сфери обігу, довгий час не змінює власника – машини і знаряддя праці, споруди і будинки, земля, корисні здібності усіх членів суспільства.
	Оборотний	Продовольчі товари, матеріали і готові вироби, гроші, тобто такий вид капіталу, що знаходиться постійно в обігу і приносить прибуток при переході його з рук одного власника в руки іншого.
Д. Рікардо [3, с. 13]	Основний	При віднесенні капіталу до основного або оборотного необхідно враховувати, за який термін зношується капітал і як часто він потребує ресурсів для відтворення. Зокрема, Д. Рікардо зазначав, що є велика різниця у часі, протягом якого різні капітали слугують суб'єктам
	Оборотний	
К. Маркс [38, с. 162]	Постійний	Вартість засобів виробництва, що могла бути перенесена на готовий продукт тільки працею робітника, завдяки якій він здатен створити нову вартість, що є більшою за вартість його робочої сили.
	Змінний	Змінна частина капіталу, завдяки якій утворюється додана вартість, що авансується у робочу силу.
А. Маршалл [41, с. 307]	Основний	До капіталу відносяться також знання, організаційні здібності та відповідні виробничі та державні утворення.
	Оборотний	
Е. Бем-Баверк [3, с. 19]	Приватний	Сукупність засобів, що призначені для придбання різних благ.
	Суспільний (виробничий)	Виробничі споруди, сировина, обігові ресурси, транспортні засоби.
В. Радаєв [29, с. 37]	Економічний	Грошовий (фінансові засоби), виробничий (засоби виробництва), товарний (готові продукти).
		Фізичний, культурний, людський, соціальний, адміністративний, політичний, символічний.
Ю. Н. Вороб'єв [15, с. 57]	Фінансовий, матеріальний і нематеріальний	
В. В. Баліцька [3, с. 25]	Власний	В залежності від джерел формування
	Позичковий (залучений)	

1	2	3
	Основний	В залежності від способу обороту та перенесення вартості
	Оборотний	
	Довгостроковий	В залежності від терміна залучення
	Короткостроковий	
	Грошовий	В залежності від особливостей зміни форм кругообігу
	Виробничий	
	Товарний	
	Реальний	Обслуговує рух виробничого капіталу
Фіктивний	Капітал у цінних паперах	

В монографії «Управління активами та капіталом підприємства» И. А. Бланк систематизує капітал за трьома напрямками [8, с. 274]:

1. За джерелом залучення (власний та позиковий, залучений з внутрішніх та зовнішніх джерел, національний та іноземний, приватний та державний);

2. За формою залучення: акціонерний, пайовий та індивідуальний, в грошовій, фінансовій, у матеріальній та нематеріальній формі, довгостроковий та короткостроковий;

3. За характером використання (капітал, який використовується та який не використовується в економічному процесі; капітал, що використовується в реальному та фінансовому секторі економіки; капітал, що використовується як інвестиційний, виробничий та кредитний ресурс; первинно інвестований, реінвестований та дезінвестований; основний та оборотний; капітал, що працює та не працює; безризиковий, низькоризиковий, середньо- та високоризиковий; легальний та тіньовий).

Підсумовуючи зазначене, можна стверджувати, що капітал впродовж століть розглядався з двох точок зору: з боку економічної теорії та фінансового менеджменту. Проаналізувавши наведені визначення капіталу, можна виділити наступні категорії, з якими ототожнюють капітал – це засоби виробництва, вартість, частина багатства, результат заощаджень та виробництва, економічні блага, гроші та фінансові ресурси. На нашу думку, з урахуванням сучасних умов господарювання більш повним визначенням капіталу є наступне: «капітал – це економічні блага у фінансовій, фізичній та інтелектуальній формах, що

знаходяться у постійному взаємозумовленому русі, здатні приносити дохід, введені своїми власниками у відтворювальний процес як фактори виробництва та інвестиційні ресурси, функціонування яких в економічній системі має просторові, часові та вартісні характеристики, пов'язано з факторами ризику і ліквідності та є об'єктом суспільних відносин і управління» [34, с. 372].

Слід зазначити, що в теорії капіталу автори по-різному трактують сутність фінансового, фізичного та інтелектуального капіталу. З точки зору права власності структура фінансового капіталу суб'єкта господарювання розділяється на:

власний фінансовий капітал (готівкові кошти, кошти на рахунках в банках, пайові цінні папери або акції, кредити надані та ін.);

залучений фінансовий капітал (кредити, отримані в установах банків, боргові цінні папери, відстрочки оплати товарів і послуг та ін.) [34, с. 72].

Фізичний капітал суб'єкта господарювання – це така його частина, що має найближче і безпосереднє відношення до виробничого процесу, тому фізичний капітал (основний та оборотний) були виділені з точки зору характеру та тривалості використання у виробництві [34, с. 73]. Так до основного капіталу належать будівлі, споруди, обладнання, машини, транспортні засоби, інструменти та пристрої, інвентар. До оборотного – сировина, паливо, запаси, незавершене виробництво, готова продукція та ін. [87].

Структура інтелектуального капіталу суб'єкта господарювання включає: людський (знання, вміння, навички, природні таланти, творчі здібності моральні цінності та ін.); організаційний (інтелектуальна власність, інформаційні ресурси, інструкції, технології, методики, корпоративна культура та ін.); ринковий (фірмові назви, зв'язки з клієнтами, зв'язки з конкурентами, наявність лоббі та ін.) [34, с. 72, 90, 93].

Отже, варто підкреслити, що проведений аналіз еволюції теорії управління та теорії капіталу дозволяє зробити висновок, що ще задовго до виникнення наукових досліджень управління (наприкінці XIX ст.) капітал досліджувався науковцями (з XVI ст.) не тільки з точки зору його визначення та

форм існування, але й з точки зору управління ним. Використовуючи табл.1.4, прослідкуємо еволюцію теорій управління капіталом.

Таблиця 1.4

Еволюція теорій управління капіталом

Представники	Положення теорії управління капіталом
До виникнення теорії управління	
Меркантилісти: В. Стаффорд, А. Монкретьє, Т. Ман, Г. Скарuffи та ін. [3, 27, 28]	Нагромадження грошей, заборона їх вивезення, обмеження імпорту товарів за рахунок встановлення високих мит, збільшення видобутку золота і срібла, зниження позичкового проценту.
Фізіократи: В. Гурне, Ф. Кене, А. Тюрго, М. Рікеті, П. С. Дюпон де Немур та ін. [3, 27, 28]	Управління капіталом проявлялося у моделі економічного кругообігу з урахуванням руху основного й оборотного капіталу, на основі чого суспільний продукт може бути реалізований при дотриманні певних пропорцій між його речовими та вартісними елементами.
Представники класичної політекономії: А. Смит, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сей, Дж. Мілль, Н. Сеніор [3, 27, 28]	Управління капіталом здійснювалося завдяки аналізу заощаджень, які можуть перетворитися на капітал у процесі виробничого використання.
К. Маркс [38, 39]	Управління капіталом проявлялось в наступних процесах: утворення, накопичення та використання, що пов'язані із рухом грошей, без яких неможливо організувати виробництво, розподіл, перерозподіл, споживання матеріальних благ. Водночас, він не ототожнював гроші і капітал, а зробив висновок, що лише за певних вимог гроші перетворюються на капітал.
Неокласична економічна школа: А. Маршалл та ін. [41]	Управління капіталом виходячи з положень, що значне розширення попиту на капітал буде мати своїм результатом спочатку підвищення ставки відсотка, а потім залежно від масштабу ринку – збільшення пропозицій капіталу.
Після виникнення теорії управління	
Дж. Ван Хорн, О. Стоянова, В. Ковальов, В. Бочаров [3, 13, 27, 28, 30, 74, 86]	Вплив забезпеченості та структури авансового капіталу на фінансово-майновий стан підприємства
О. Мендрул [42, 80]	Вартісна оцінка окремих елементів капіталу
О. Єфімова [23]	Питання ефективності функціонування капіталу
І. Бланк [6, с. 285]	Оптимальне формування капіталу з різних джерел, а також забезпечення ефективного його використання в різних видах господарської діяльності підприємства
М. С. Дороніна [19, с. 156]	Спеціальна система інформаційного забезпечення оцінювання та аналізу капіталу
В. С. Пономаренко [61, с. 187]	На основі встановлених закономірностей існування капіталу формування і підтримка через систему менеджменту деякої просторово-часової організації, яка дозволяє збалансувати обмінні процеси, нарощувати економічний потенціал суб'єкта.

1	2
Після виникнення теорії управління	
В. В. Селезнев [69, с. 20]	Управління фінансовими ресурсами, які використовуються на розвиток виробничого процесу (покупка сировини, товарів та інших предметів праці, робочої сили, інших елементів виробництва), і є капіталом в його грошовій формі.
А. А. Пересада [56, с. 18]	Управління капіталом підприємства у грошовій формі, який представляє собою частину фінансових ресурсів, яка спрямована на фінансування предметів та засобів праці, робочої сили та інших елементів виробництва.

На основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що вчені найчастіше розглядають лише окремі аспекти проблеми: або формування капіталу, або вартісну оцінку його окремих елементів, або питання ефективності його функціонування. Однак, управління капіталом в цілому, структурні елементи системи управління капіталом, їхній взаємозв'язок, методичні підходи до функціонування, формування, розміщення та використання капіталу в сучасній економічній літературі досліджені лише фрагментарно.

Висновок. Огляд теорій управління суб'єктом господарювання та його капіталом XVI-XXI ст. показав, що управлінська думка постійно розвивається, висуваючи все нові й нові ідеї ефективного управління. Сучасна теорія управління в економічному середовищі, що радикально змінюється, сформувалась в 90-х рр. XX ст. Вона характеризується як «тиха» управлінська революція, бо незважаючи на радикальність змін, вони можуть бути введені поступово не руйнуючи систем, що склалися. Але слід відзначити, що на сьогодні все ж таки є кілька проблем в управлінні, а саме: відсутність у менеджерів відповідної кваліфікації, відсутність у суб'єкта господарювання стратегії управління, невміння імпортувати нові технологічні прийоми, відсутність орієнтації на формування та використання інтелектуального капіталу суб'єкта господарювання та ін. [19, с. 13]. Отже, сучасні умови

господарювання вимагають використання підприємствами управлінських інновацій. Причому необхідно не просто приєднати їх до існуючої концепції управління, а органічно «вмонтувати» їх у систему управління, вже відому керівникам суб'єктів господарювання.

Проведений аналіз еволюції теорій управління довів, що в сучасних умовах цілі управління можуть задаватися по мірі виникнення непрогнозованих проблем, які потребують швидкого вирішення, тобто в управлінні реалізується ситуаційний підхід.

Узагальнення сутнісних характеристик капіталу та положень управління ним дозволило дійти висновку, що здебільшого розглядаються лише окремі аспекти формування капіталу – вартісна оцінка його елементів, питання ефективності його функціонування. Виходячи з цього, капітал суб'єкта господарювання у його фізичній, фінансовій та інтелектуальній формах доцільно виділити як окремий об'єкт управління.

Капітал впродовж століть розглядався з двох точок зору: з боку економічної теорії та фінансового менеджменту. Проаналізувавши наведені визначення капіталу, можна виділити наступні категорії, з якими ототожнюють капітал – це засоби виробництва, вартість, частина багатства, результат заощаджень та виробництва, економічні блага, гроші та фінансові ресурси.

Список використаних джерел

1. Алле Морис. Экономика как наука / М. Алле; [перевод И. А. Егоров]. – М. : Наука для общества, РГГУ, 1995. – 168 с.
2. Балабанов И. Т. Основы финансового менеджмента: Как управлять капиталом? / И. Т. Балабанов. – 2-е изд. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 528 с.
3. Баліцька В. В. Капітал підприємств України: тенденції, пріоритети : монографія / В. В. Баліцька. – К. : Ін-т екон. та прогноз., 2007. – 480 с.
4. Белолипецкий В. Г. Финансы фирмы: курс лекций / В. Г. Белолипецкий; под. ред. И. П. Мерзлякова. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 288 с.
5. Бем-Баверк О. Позитивная теория капитала / О. Бем-Баверк // Австрийская школа в политической экономии. – М. : Экономика, 1992. –

С. 208-312.

6. Бланк И. А. Основы финансового менеджмента / И. А. Бланк. – К. : Ника-Центр, Эльга, 2001. – Т. 1. – 592 с.

7. Бланк И. А. Управление капиталом / И. А. Бланк. – К. : Эльга, Ника-Центр, 2004. – 576 с.

8. Бланк И. А. Энциклопедия финансового менеджера / И. А. Бланк // Управление активами и капиталом предприятия. В 4 томах. – 2-е изд., стер. – М. : Издательство «Омега-Л», 2008. – Том 2. – 448 с.

9. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / М. Блауг. – 4-е изд. – М. : Дело ЛТД, 1994. – 687 с.

10. Большая советская энциклопедия: в 30 томах / Под ред. А. М. Прохорова.; 3-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1969-1978.

11. Большой бухгалтерский словарь: 10000 терминов / Ред. А. Н. Азрилиян, авт.-сост. М. Ю. Агафонова. – М. : Институт новой экономики, 1999. – 574 с.

12. Борисов Е. Ф. Хрестоматия по экономической теории [Электронный ресурс] / Е. Ф. Борисов. – Режим доступа : http://polbu.ru/borisov_econtheory/ch76_i.html.

13. Бочаров В. В. Современный финансовый менеджмент / В. В. Бочаров. – СПб.; М.; Нижний Новгород; Воронеж : Питер, 2006. – 464 с.

14. Винокуров В. А. Качество менеджмента – основа современной управленческой парадигмы / В. А. Винокуров // Менеджмент в России и за рубежом. – 2006. – № 6. – С. 9-19.

15. Воробьев Ю. Н. Капитал предпринимательских структур в системе финансового менеджмента : монография / Ю. Н. Воробьев. – Симферополь : Таврия, 2000. – 324 с.

16. Гриньова В. М. Тлумачний словник економічних термінів : навчальний посібник / В. М. Гриньова, В. О. Коюда. – Харків : Гриф, 2001. – 184 с.

17. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. Современное написание: в 4 т. / В. И. Даль. – М. : ООО «Издательство АСТ», –

2003. – Т. 2: И-О.– 1278с.

18. Дарманська Н. П. Контролінг / Н. П. Дарманська, Л. В. Овод. – Хмельницький : ТУП, 2002. – 108 с.

19. Дороніна М. С. Управління економічними та соціальними процесами підприємства : монографія / М. С. Дороніна. – Х. : ХНЕУ, 2002. – 432 с.

20. Друкер Питер Ф. Задачи менеджмента в XXI в. / Питер Ф. Друкер. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2000. – 240 с.

21. Економічна енциклопедія / Відп. ред. С. В. Мочерний : у 3 т. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – Т. 2 (К-П). – 848 с.

22. Економічна енциклопедія / Відп. ред. С. В. Мочерний : у 3 т. – К. : Видавничий центр «Академія», 2002. – Т. 3 (Р-Я). – 952 с.

23. Ефимова О. В. Финансовый анализ / О. В. Ефимова. – 2-е изд. – М. : Бухгалтерский учет, 1998. – 320 с.

24. Жуйков Д. Нобелевскую премию «сэкономили» на двоих [Электронный ресурс] / Д. Жуйков, И. Охапкин // Науки и технологии. – 2009. – Режим доступа : http://strf.ru/organization.aspx?CatalogId=357&d_no=24545.

25. Журавлев П. В. Теория системного менеджмента / П. В. Журавлев, Р. С. Седегов, В. Г. Янчевский. – М. : Экзамен, 2002. – 512 с.

26. Исследование систем управления / Под ред. Э. М. Короткова. – М. : ИНФРА-М, 2003. – 176 с.

27. Історія економічних учень : підручник у 2 ч. / Під ред. В. Д. Базилевича. – К. : Знання, 2006. – Ч. 1. – 582 с.

28. Історія економічних учень : підручник у 2 ч. / Під ред. В. Д. Базилевича. – К. : Знання, 2006. – Ч. 2. – 575 с.

29. Капіталізація економіки України / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця, А. А. Гриценка. – К. : Ін-т екон. та прогноз. – 2007. – 220 с.

30. Ковалев В. В. Финансовый анализ: управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности / В. В. Ковалев. – 2-е изд. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 511 с.

31. Крамаренко Г.О. Фінансовий менеджмент : підручник

/ Г. О. Крамаренко, О. Є. Чорна. – К. : Центр навч. літ-ри, 2006. – 520 с.

32. Лауреаты Нобелевской премии: энциклопедия: в 2 т. / Арнолд Кен Р., Берема Майкл Дж., Доэл Рон и др.; пер. с англ. с доп. Н. Н. Алипов, Е. М. Волкова, Е. З. Година и др. – М. : Прогресс, 1992.

33. Лаута Ю. С. Создание системы контроллинга на промышленном предприятии : монографія / Ю. С. Лаута, Б. И. Герасимов; под ред. д-ра экон. наук, проф. Б.И. Герасимова. – Тамбов : Изд-во Тамб. гос. ун-та, 2005. – 96 с.

34. Лебідь О. В. Капітал підприємства як об'єкт управління / О. В. Лебідь // Збірник наукових праць Черкаського технологічного університету. Серія : Економічні науки. – Черкаси : ЧДТУ, 2006. – Вип. 16. – С. 71-74.

35. Мазур И. И. Корпоративный менеджмент: справочник для профессионалов / И. И. Мазур. – М. : Высшая школа, 2003. – 1077 с.

36. Мамонов К. А. Капитал как индикатор развития предприятия / К. А. Мамонов // Коммунальное хозяйство городов : научно-технический сборник. Серия : Экономические науки. – К. : Техніка, 2001. – Вып. 34.– С. 102-104.

37. Мамонов К. А. Організаційно-економічний механізм управління капіталом будівельних підприємств : автореферат дис. на здобуття наукового ступеня канд. экон. наук : спец. 08.07.03 «Економіка будівництва» / К. А. Мамонов. – Харків, 2003. – 20 с.

38. Маркс К. Капитал: Критика политической экономии / К. Маркс; [пер. И. И. Степанова-Скворцова]. – в 3 т. – М. : Политиздат; Процесс производства капитала, 1988. – Т. 1 – Кн. 1. – 891 с.

39. Маркс К. Капитал: Критика политической экономии: в 3 т. / К. Маркс; [пер. И. И. Степанова-Скворцова]. – М. : Политиздат, 1988. – Т. 2. – Кн. 2. – 654 с.

40. Мартюшева Л. С. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання : конспект лекцій / Л. С. Мартюшева, Л. О. Меренкова. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2006. – 184 с.

41. Маршалл А. Принципы экономической теории: в 3 т. / А. Маршалл; [пер. с англ]. – М. : Издат. группа «Прогресс», 1993. – Т. 1. – 415 с.

42. Мендрул О. Г. Управління вартістю підприємств / О. Г. Мендрул. – К.

: КНЕУ, 2002. – 272 с.

43. Мильнер Б. З. Системный подход к организации управления / Б. З. Мильнер, Л. И. Евенко, В. С. Раппопорт. – М. : Экономика, 1983. – 224 с.

44. Мишин В. М. Исследование систем управления : учебник для вузов / В. М. Мишин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 527 с.

45. Модильяни Ф. Сколько стоит фирма? Теорема ММ / Ф. Модильяни, М. Миллер; пер. с англ. А. М. Семенова. – М. : Дело, 1999. – 272 с.

46. Мыльник В. В. Исследование систем управления : учебное пособие для вузов / В. В. Мыльник, Б. В. Титаренко, В. А. Волочиенко. – 2-е изд. – М., Екатеринбург : Академический проект, Деловая книга. – 2003. – 352 с.

47. Некипелов А. Д. Становление и функционирование экономических институтов: от «робинзонады» до рыночной экономики, основанной на индивидуальном производстве / А. Д. Некипелов. – М. : «Экономистъ», 2006. – 328 с.

48. Нобелевская премия по экономике [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ru.wikipedia.org/wiki/Нобелевская_премия_по_экономике.

49. Новиков Д. А. Теория управления организационными системами : монография / Д. А. Новиков. – М. : МПСИ, 2005. – 574 с.

50. О'Шоннесси Дж. Принципы организации управления фирмой : монография / Дж. О'Шоннесси. – М. : ООО МТ «Прессе». – 2001. – 296 с.

51. Осипов В. І. Економіка підприємства : підручник / В. І. Осипов. – Одеса : Маяк, 2005. – 724 с.

52. Основы теории управления / Под ред. В. Н. Парахиной, Л. И. Ушвицкого. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 560 с.

53. Основы экономической теории: политэкономический аспект : учебник / Отв. ред. Г. Н. Клишко. – 3-е изд. – К. : Знання-Прес, 2001. – 646 с.

54. П'ятницька Г. Т. Управління підприємством в епоху глобалізації / Г. Т. П'ятницька. – К. : Логос, 2006. – 568 с.

55. Панфилов А. С. Системный подход в организации управления предприятием / А. С. Панфилова. – М. : Знание, 1989. – 64 с.

56. Пересада А. А. Інвестиційний процес в Україні / А. А. Пересада. – К.

: Видавництво Лібра, ТОВ, 1998. – С. 389.

57. Петренко Н. М. Словник фінансово-економічних термінів / Н. М. Петренко, С. Є. Олійник, Л. В. Пилипчак – Дніпропетровськ : Дніпропетровська академія управління, бізнесу та права, 1999. – 88 с.

58. Пилипенко С. М. Менеджмент / С. М. Пилипенко, А. А. Пилипенко, В. І. Отенко. – Харків : Вид. ХДЕУ, 2002. – 208 с.

59. Пономаренко В. С. Стратегічне управління підприємством / В. С. Пономаренко. – Х. : Основа, 1999. – 620 с.

60. Пономаренко В. С. Стратегічне управління розвитком підприємства : навчальний посібник / В. С. Пономаренко, О. І. Пушкар, О. М. Тридід. – Харків : Вид. ХНЕУ, 2002. – 640 с.

61. Пономаренко В. С. Стратегія розвитку підприємства в умовах кризи : монографія / В. С. Пономаренко, О. М. Тридід, М. О. Кизим. – Х. : Видавничий Дім «ІНЖЕК», 2003. – 328 с.

62. Попова Л. В. Контролінг / Л. В. Попова, Р. Е. Ісакова, Т. А. Головіна. – М. : Дело и Сервис, 2003. – 192 с.

63. Практикум по теории управления : учебное пособие / Под ред. Ю. В. Васильева, В. Н. Парахиной, Л. И. Ушвицкого. – 2-е изд. доп. – М. : Финансы и статистика, 2005. – 304 с.

64. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – 5-е изд. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 495 с.

65. Розвиток підприємництва в промисловості України : монографія / О. О. Барабаш [та ін.]; ред. Б. В. Буркинський, А. І. Бутенко. – О. : [Б.в.], 2010. – 489 с.

66. Русак Н. А. Финансовый анализ субъекта хозяйствования : справочное пособие / Н. А. Русак, В. А. Русак. – Мн. : Выш. шк. – 1997. – 309 с.

67. Саймон (Simon), Герберт / Электронная библиотека «Наука и техника». – Режим доступа : <http://n-t.ru/nl/ek/simon.htm>.

68. Саймон Герберт А. Менеджмент в организациях : монография / Г. А. Саймон, Д. У. Смитбург, В. А. Томпсон; [общ. ред. А. М. Емельянова]; сокр. пер. с англ. – М. : Экономика, 1995. – 335с.

69. Селезнев В. В. Основы рыночной экономики Украины / В. В. Селезнев. – К. : А.С.К., – 2003. – 250 с.
70. Словарь современных экономических и правовых терминов / Под ред. В. Н. Шимова, В. С. Каменкова. – Мн. : Амалфея, 2002. – 816с.
71. Смирнов В. Т. Новая структура капитала предприятия XXI века / В. Т. Смирнов, А. П. Верижников, И. И. Головки. – Орел : Издательство Орловского государственного технического университета, 2005. – 55с.
72. Сталий соціально-економічний розвиток: моделювання та управління / О. Г. Осауленко. – К. : [б.в.], 2000. – 176 с.
73. Стасюк В. П. Модели адаптивного управления предприятием : монографія / В. П. Стасюк. – Донецьк : ДонНУ, ООО «Юго-Восток, ЛТД». – 2003. – 224 с.
74. Стоянова Е. С. Финансовый менеджмент: теория и практика : учеб. для вузов / Е. С. Стоянова, Г. Б. Крылова, И. Т. Балабанов. – 5-е изд. – М. : Перспектива, 2003. – 655 с.
75. Терещенко О. О. Фінансова санація та банкрутство підприємств / О. О. Терещенко. – К. : КНЕУ, 2000. – 412 с.
76. Туган-Барановський М. І. Політична економія : курс популярний / М. І. Туган-Барановський. – К. : Наукова думка, 1994. – 264 с.
77. Уильямсон Оливер Итон Экономические институты капитализма: Фирмы, рынки, «отношенческая» контрактация : монография / О. И. Уильямсон. – СПб. : Лениздат, 1996. – 702 с.
78. Уколов В.Ф. Теорія управління / В. Ф. Уколов. – М. : Издательство «Экономика», 2004. – 656 с.
79. Управление организацией : учебник / Под ред. А. Г. Поршнева, З. П. Румянцевой, Н. А. Саломатина. – 2-е изд., переработанное и доп. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 669 с.
80. Управління підприємствами: сучасні тенденції розвитку / Н. П. Гончарова, О. С. Федонін, Г. О. Швиданенко, О. Г. Мендрул та ін.; під ред. О. С. Федоніна. – К. : КНЕУ, 2006. – 288с.

81. Файоль А. М. Энциклопедия современного управления / А. М. Файоль. – М. : ВИПК Энерго, 1992. – Т.1. – 300 с.
82. Феденя А. К. Организация производства и управление предприятием / А. К. Феденя. – Мн. : Тетра-Системс, 2004. – 192 с.
83. Фінансовий менеджмент : підручник / Кер. кол. авт. і наук. ред. проф. А. М. Поддєрьогін. – К. : КНЕУ, 2005. – 536 с.
84. Хикс Джон Р. Стоимость и капитал [Электронный ресурс] / Дж. Р. Хикс; ред. и перевод Р. М. Энтов. – М. : Прогресс, 1988. – 487 с. Режим доступа : [file://localhost/C:/DOCUME~1/Admin/LOCALS~1/Temp/Rar\\$DI00.296/Джон%20Р_%20Хикс_%20Стоимость%20и%20капитал.mht](file://localhost/C:/DOCUME~1/Admin/LOCALS~1/Temp/Rar$DI00.296/Джон%20Р_%20Хикс_%20Стоимость%20и%20капитал.mht).
85. Хикс Джон Р. Теория экономической истории / Дж. Р. Хикс; перевод с англ. Б. М. Болотин. – М. : НП «Журнал Вопросы экономики», 2006. – 223 с.
86. Хозяйственный механизм управления развитием промышленных предприятий [Электронный ресурс] / А. И. Половинкина // Культура народов Причерноморья. – 2005. – № 62. – С. 39–41. Режим доступа : http://www.nbuv.gov.ua/Articles/Kultnar/knp62/knp62_39-41.pdf.
87. Экономика предприятия : учеб. пособ / Под. ред. П. А. Орлова и др. – Х. : Изд. ХГЭУ, 2000. – 400 с.
88. Экономика : учебник / Под. ред. А. И. Архипова, А. Н. Нестеренко, А. К. Большакова. – М. : «Проспект», 1998. – 596 с.
89. Экономика : учебник / Под. ред. А. С. Булатова. – М. : Издательство БЭЖ, 1995. – 632 с.
90. Edvinsson L. Intellectual Capital. Realizing Your Company's True Value By Finding Its Hidden Brainpower / L. Edvinsson, M. Malone. – N.Y. : Harper Business, 1997. – XI. – 631 p.
91. Fisher I. The Nature of Capital and Income / Irving Fisher. – L., 1977. – 278 p.
92. Stigler George J. Capital and rates of return in manufacturing industries / G. J. Stigler. – New Jersey: Princeton University Press, 1963. – 227 p.
93. Stewart T. A. Intellectual Capital. The New Wealth Of Organization / T. A. Stewart. – N.Y. : Doubleday, 1997. – 786 p.